

Кіліченко О. Розвиток діагностичних умінь учителів початкової школи у процесі розв'язування навчально-професійних ситуацій // Обрії : наук.-пед.журн. – Івано-Франківськ, 2016. - № 1(42). – С. 48-51.  
УДК 371.13

**Оксана Кіліченко**

### **Розвиток діагностичних умінь учителів початкової школи у процесі розв'язування навчально-професійних ситуацій**

У статті обґрунтовано необхідність розвитку діагностичних умінь учителів початкової школи через розв'язання навчально-професійних ситуацій. Автор конкретизує роль діагностичної діяльності в процесі організації навчання в початковій школі, визначає поняття та класифікацію діагностичних професійних умінь, розглядає дефініцію «навчально-професійні ситуації» та показує основні шляхи їх розв'язання.

**Ключові слова:** діагностика навчального процесу, діагностичні уміння вчителя, навчально-професійні ситуації, етапи розв'язання.

### **Оксана Киличенко. Развитие диагностических умений учителей начальной школы в процессе решения учебно-профессиональных ситуаций**

В статье обоснована необходимость развития диагностических умений учителей начальной школы в процессе решения учебно-профессиональных ситуаций. Автор конкретизирует роль диагностической деятельности в процессе организации обучения в начальной школе, определяет понятие и классификацию диагностических профессиональных умений, рассматривает дефиницию «учебно-профессиональные ситуации» и показывает основные пути их решения.

**Ключевые слова:** диагностика учебного процесса, диагностические умения учителя, учебно-профессиональные ситуации, этапы решения.

### **Oksana Kilichenko. Development of diagnostic skills of primary school teachers in the process of solving the educational and professional situations**

The article substantiates the need to develop diagnostic skills of primary school teachers through the solution of educational and professional situations. The author concretizes the role of the diagnostic activity in the process of teaching in elementary school, defines the concept and classification of diagnostic professional skills, considers the definition "educational and professional situation" and shows the basic ways of their solution.

**Keywords:** diagnostics of educational process, diagnostic skills of teachers, educational and professional situations, stages of solution.

**Мета:** визначити особливості та шляхи розвитку діагностичних умінь учителів початкової школи у процесі розв'язування навчально-професійних ситуацій.

**Постановка проблеми в загальному вигляді.** Результативність організації навчально-виховного процесу в початковій школі залежить від

багатьох чинників. Одним із основних є рівень розвитку професійних діагностичних умінь учителів.

Як відомо, написаний правильно з точки зору методики конспект є основою для добре проведеного уроку. Однак, на його результативність здійснення впливають навчальне середовище в якому він проводиться, рівень розвитку, освіченості та научуваності учнів, майстерність учителя, тобто організація педагогічного процесу на діагностичній основі.

«Кожен учитель повинен уміти сам достовірно та доказово оцінювати як свою навчально-виховну діяльність, так і взаємозумовлену навчально-пізнавальну діяльність учнів і на цій основі – результативність педагогічного процесу. Проте широке застосування різних діагностичних методик (за відсутності системи єдиного інструментарію) може не лише нанести шкоду педагогічній практиці, а й скомпрометувати саму ідею об'єктивної оцінки педагогічних систем та їх компонентів» [12, с. 201].

**Аналіз останніх досліджень.** Серед робіт, присвячених проблемам формування діагностичних умінь педагогів заслуговують на увагу наукові дослідження Л. Байкова, Г. Гац, І. Єрофєєва, І. Овчинникова, А. Кочетова, Г. Кирмач, О. Кривонос, Л. Левченко, В. Максимов, С. Мартиненко, І. Новик, В. Урусський, М. Фалько, А. Цьос, Н. Яковлєва.

Однак, не знаходимо досліджень проблеми розвитку діагностичних умінь учителів у процесі розв'язування навчально-професійних ситуацій.

Розв'язок навчально-професійних ситуацій як спосіб зростання професійної майстерності вчителів вивчали О. Матвієнко, І. Осадченко, І. Шакіров та ін.).

#### **Виклад основного матеріалу.**

Учитель завжди дослідник не тільки у відповідності до вимог професії, але і через внутрішню пізнавальну потребу. З метою досягнення хороших результатів у педагогічному процесі свого класу він спостерігає, «сканує», аналізує, діагностує постійно змінюючи умови протікання навчального середовища, тобто здійснює його педагогічний діагноз.

Як зазначає С. Мартиненко, «Для здійснення у навчально-виховному процесі професійної діяльності з використанням педагогічної діагностики вчителю необхідно володіти системою діагностичних умінь» [7, 47].

Є різні підходи до визначення поняття «діагностичні вміння вчителя».

Зокрема, Г. Гац визначає діагностичні вміння, як «спосіб виконання дій, які забезпечують сукупність набутих знань та навичок у галузі діагностичної діяльності» [3, 18].

На думку, С. Мартиненко, до діагностичних умінь відносять «вміння аналізувати, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розпізнаючи серед них випадкові та помилкові; моделювати та перетворювати моделі взаємодії, визначати мету і розробляти конкретні завдання діагностичного вивчення, підбирати діагностичний інструментарій, накопичувати і обробляти діагностичну інформацію, здійснювати самодіагностику тощо» [6, 149].

Як показує аналіз дослідження класифікації діагностичних умінь, існує декілька підходів.

Зокрема, І.М. Новик визначає такі групи діагностичних умінь: цілепокладання, організаторські, практико-діагностичні, оціночно-аналітичні, прогностично-конструктивні вміння. [8]

С. Мартиненко виділяє такі групи: уміння діагностувати індивідуально-психологічні особливості розвитку особистості молодшого школяра, необхідні для вирішення профорієнтаційних завдань та уміння діагностувати рівень соціального та загального фізичного розвитку школяра; уміння діагностувати виховні можливості класного колективу і виховний потенціал сім'ї. [7]

На думку, М. Фалька до діагностичних умінь належать: аналітико-синтетичні та інформаційні вміння, власне діагностичні вміння, прогностично-проектувальні вміння, креативно-інноваційні вміння. [11, 5]

Як зазначає В. Корнят, діагностичні уміння включають процесуально-технологічні уміння та особистісно-рефлексивні уміння. [4, 3]

Аналіз класифікацій діагностичних умінь, необхідних учителю початкової школи, дає змогу виділити такі групи: уміння, що допомагають діагностувати умови та чинники організації навчального середовища, особливості реалізації навчально-виховного процесу (зокрема, вибір мети, форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання), рівень розвитку, освіченості, вихованості учнів молодшого шкільного віку й особистісно-рефлексивні уміння та вміння розробляти діагностичний інструментарій і чітко описувати техніку його використання у педагогічному процесі.

Перша група професійних діагностичних умінь включає уміння діагностувати навчальне середовище певного класу, загальну картину соціально-психологічного клімату класу, стосунків між учнями, впливу макро-, мезо-, мікрочинників на його організацію, роль предметного середовища.

Друга група умінь учителя сприяє вибору освітньої, виховної та розвиваючої мети й завдань, добору форм, методів, прийомів і засобів навчання та виховання, визначенню мотивів та стимулів для оптимальної організації навчального процесу.

До третьої групи входять професійно-діагностичні уміння з діагностування особистості молодшого школяра:

а) уміння, що діагностують рівень розвитку його соціальних якостей: моральність, патріотизм, чесність, повагу до старших, товарицькість, працелюбство, бережливість, дисциплінованість і т.п.;

б) уміння, що діагностують рівень розвитку уваги, уяви, просторового, математичного, логічного мислення, слухової та зорової пам'яті, словникового запасу і т.п.;

в) уміння, що діагностують фізичний розвиток учнів.

Четверта група представляє вміння, які сприяють самодіагностиці професійної майстерності вчителя та рівня готовності до педагогічної діяльності.

П'ята група – це вміння розробляти діагностичний інструментарій і чітко описувати техніку його використання у педагогічному процесі.

Як відомо, педагогічний процес в початковій школі здійснюється через систему взаємопов'язаних педагогічних ситуацій.

У рамках нашого дослідження становить особливий інтерес дослідження навчальних ситуацій.

Проаналізуємо їх в ракурсі навчального процесу, який можна змодельовати як в структурному плані (мета, завдання, мотиви, стимули, зміст, форми, методи, прийоми, засоби, результати), так і у вигляді сукупності форм організації навчального процесу (урочних та позаурочних).

У теоретичних та практичних дослідженнях даної проблеми є чимало доробок. Ще в другій половині ХХ століття було опубліковано алгоритми постановки мети і завдань, як до навчального процесу в цілому, так і до кожного уроку, зокрема, структуризації уроків і т.п. (Ю. Бабанський, Г. Ващенко, М. Данилов, Ч. Купісевич, В. Онищук, М. Скаткін та інші.). У ХХІ столітті дану проблему досліджували В. Бондар, А. Кузьмінський, С. Омеляненко, І. Підласий, О. Савченко, В. Чайка та інші.

Дослідниками було визначено види організації навчального процесу, типи, структуру «стандартних» і «нестандартних» уроків та інших форм організації навчання.

Навчальні ситуації, виокремлені з уроку, як основної форми організації навчального процесу, ототожнюємо з етапами уроку і методами навчання. Тому, виділяємо навчальні ситуації заплановані та незаплановані.

Заплановані навчальні ситуації - це ті елементи уроку, які вчитель визначає при написанні при попередній підготовці до уроку, тобто при його проектуванні.

Незаплановані – це ті, які виникають під впливом певних чинників. Серед яких основними є: психологічний та фізичний стан вчителя та учнів, недостатня підготовленість дітей до сприймання матеріалу, соціальні та погодні умови.

Основними елементами навчальних ситуацій є: мета, спосіб реалізації, аналіз.

Однак, чи можна провести результативний, ефективний урок, не визначив попередньо умов та обставин, від яких залежить його продуктивність?

Доцільно, як зазначає І. Підласий, ставити педагогічний діагноз, що є наочним відображенням комплексної дії факторів, що впливають на виховання і навчання. Призначенням його, на думку вченого, є надання педагогу оперативної і надійної інформації про те, як «переплітаються у взаємозв'язку причини, від яких залежить якість і кількість продукту, які з них у цей момент, які з них у цей момент досягають критичних чи небезпечних значень». [10, 439]. Він зауважує про необхідність діагностувати усі необхідні фактори компоненти педагогічного процесу.

Діагностування вчителями навчання та виховання в процесі підготовки й здійснення відбувається цілеспрямовано або інтуїтивно.

Варто зазначити, що вчителі-майстри своєї справи попередньо з'ясовують найдрібніші деталі. Вони розглядають навчальний процес, як систему навчальних ситуацій. «Дієвим способом проникнення в ситуацію або процес ще до їхнього виникнення є діагностування» [10, 438].

Навчальні ситуації розглядаємо у двох ракурсах: навчальні ситуації як складові навчального процесу та як основа для вдосконалення професійної майстерності.

Навчально-професійні ситуації – це фрагмент навчального процесу, в якому відображено взаємодію вчителя і учнів з метою освоєння, засвоєння, узагальнення, повторення, закріплення учнями знань та формування у них

навчальних навичок та умінь, здійснення контролю та самоконтролю і який є основою для дослідження, аналізу, розв'язання, проектування з метою професійного зростання вчителів.

Для розвитку діагностичних умінь доцільно визначитися у системі навчальних ситуацій, які є відображенням етапів уроку, методів і прийомів його реалізації, та є варіативними у межах певного кластеру.

Зазначимо, що кластер – це система, яка включає у себе основу (сукупність навчальних ситуацій), шляхи та способи її розв'язання. Характерними його ознаками є: навчальне середовище (клас, регіон), матеріальні ресурси (засоби навчання, оформлення навчально-виховного приміщення і т.п.); спільна діяльність (письмо, читання, розв'язування прикладів, опитування знань дітей, пояснення нового матеріалу, організація ігор і т.п.).

Кластер оформляється у формі грон. У центрі знаходиться навчальна ситуація, від якої в різні сторони відходять лінії, що відображають задачі та шляхи розв'язання. Важливо не тільки дати аналіз розв'язку, але й аргументувати, конкретизувати його.

При підборі навчальних ситуацій для кластеру звертаємо увагу на їх роль у формуванні професійних і, зокрема, діагностичних умінь вчителів.

Приміром, дана навчальна ситуація – перевірка теоретичних та практичних знань учнів молодшого шкільного віку. Традиційними прийомами перевірки домашніх завдань є: виклик одного або декількох учнів до дошки з опитуванням по темі; фронтальне опитування в класі (опитування з місця); виконання аналогічних завдань; використання індивідуальних карток; вибіркова перевірка письмового завдання; самоперевірка або взаємоперевірка письмового завдання.

Отже, навчальна ситуація – кластер, який складається із системи навчальних задач – прийомів, які необхідно розв'язати. Вибір прийомів, а отже і розв'язків залежить від багатьох чинників: навчального середовища, освіченості, вихованості учнів, матеріального забезпечення, майстерності вчителя.

Виникає необхідність у діагностуванні. Тому вважаємо, що вчителям варто навчитися не тільки розглядати урок як систему навчальних ситуацій, але і вміти діагностувати систему чинників, які можна розглядати через алгоритм діагностування уроку чи певного його етапу.

Погоджуємося із думкою І.Підласого, що алгоритми є найбільш ефективним і ощадливим способом організації діагностичної процедури. [10, с. 440-441] . Хоча його використання є скоріше орієнтиром, що не обмежує творчої ініціативи учителів.

Приміром, при розгляді навчально-професійної ситуації, яка відображає етап уроку – перевірку домашнього завдання – однією із задач є її педагогічний діагноз, який доцільно здійснювати з використанням алгоритму. Побудова алгоритму залежить від чинників, які впливають на хід навчальної ситуації.

Важливим чинником є школяр. Алгоритм може включати такі кроки:

– Об'єктивно проаналізуйте ставлення учнів до виконання домашнього завдання;

- Проаналізуйте (продіагностуйте) особливості уваги, працездатності, мислення, пам'яті дітей;
- Дайте відповідь, чи уміють навчатися діти;
- Який рівень активності характерний дітям;
- Зіставте обсяг домашнього завдання з можливостями дітей...

На жаль, діагностичне вивчення учнів молодшого шкільного віку вчителі не люблять використовувати у своїй професійній діяльності. Це не означає, що до кожного уроку необхідно використовувати систему тестів, питальників, анкет. У вчителя повинна бути сформована система дидактичних умінь, яка сприятиме здійсненню комплексної діагностики.

Як зазначає І.Підласий, вивчення учнів – це є важлива ділянка роботи вчителя [10, 450].. Яка не допускає неправильного, недбалого, поверхневого висновку. Адже, як вказував Я.Корчак, «Халтурний діагноз валить в одну купу дітей рухливих, самолюбивих, із критичним напрямком розуму – усіх «незручних», але здорових і чистих – разом із скривдженими, надутими, недовірливими – забрудненими, спустошеними, легковажними, які слухняно йдуть за поганим прикладом». [5, 93].

Таким чином, розв'язування навчально-професійної ситуації, змістом якої є: перевірка виконання домашнього завдання учнями молодшого шкільного віку – діагностичний аспект, це є кластер, що включатиме діагностування чинників, що впливають на вибір тих чи інших прийомів перевірки з подальшим аналізом, проектуванням, моделюванням, конструюванням ходу протікання ситуації.

Розвиток діагностичних умінь у професійному зростанні вчителів початкової школи можна здійснювати через контекстне навчання, як в процесі реалізації групової методичної роботи педагогів, так і в процесі самовдосконалення.

Як зазначає А. Вербицький, основна ідея контекстного навчання є в тому, щоб теоретичні знання співпадали з професійною діяльністю. Саме за допомогою ситуацій в контекстному навчанні вибудовується сюжетна канва професійної діяльності, перетворюючи статичний зміст навчання в динамічне розгортання. [2, 129].

Контекст - це система внутрішніх і зовнішніх умов поведінки і діяльності людини, яка впливає на сприйняття, розуміння і перетворення суб'єктом конкретної ситуації, надаючи сенс і значення цієї ситуації як цілого і її компонентів. Відповідно, внутрішнім контекстом є індивідуально-психологічні особливості, знання і досвід людини; зовнішнім - предметні, соціокультурні, просторово-часові та інші характеристики ситуації, в яких він діє. [2, 124].

Розвиток діагностичних умінь учителів початкової школи у процесі розв'язування навчально-професійних ситуацій включає такі етапи:

1. ознайомлення з основними поняттями педагогічної діагностики;
2. підбір діагностичних методик, спрямованих на оптимальну організацію педагогічного процесу. Складання бібліотечки методик за напрямками розвитку діагностичних умінь;
3. засвоєння знань технології проведення діагностичного дослідження;

4. виділення із навчального-виховного процесу педагогічних ситуацій, які стають основою для кластеру;
5. формування кластеру навчально-професійної ситуації;
6. аналіз навчально-професійної ситуації та визначення основних діагностичних методик з подальшим їх проектуванням та моделюванням;
7. вироблення усвідомлених практичних дій.

Процес розвитку діагностичних умінь учителів початкової школи залежить від багатьох чинників. Основним є позитивно створене методичне навчальне середовище в школі, яке, на думку, В. Василенка – «спеціально організована діяльність педагогічного колективу, що створює умови для підвищення майстерності педагога та покращення результатів освітньої діяльності навчального закладу» [1, 5].

Серед форм, які варто використовувати при організації методичної роботи з метою розвитку діагностичних умінь є використання професійно-педагогічного тренінгу та педагогічних ігор, в основі яких лежить розв'язування навчально-професійних ситуацій.

Використання професійно-педагогічного тренінгу при розв'язуванні навчально-професійних ситуацій, сприяє кращому засвоєнню професійних діагностичних знань, формуванню в учителів професійних навичок та вмінь.

Метою використання елементів професійно-педагогічного тренінгу в процесі розв'язування навчально-професійних ситуацій є формування в учителів початкової школи навичок та вмінь виокремлювати, проектувати, моделювати, аналізувати навчальні ситуації, діагностувати чинники та визначати шляхи їх рішень.

Професійно-педагогічний тренінг орієнтований на використання активних методів групової навчальної діяльності та на самовдосконалення задля розвитку в учителів професійних і, зокрема, діагностичних умінь.

**Висновки.** Оптимальна організація педагогічного процесу залежить від сформованості діагностичних умінь учителів початкової школи, які сприяють здійсненню педагогічного діагнозу навчального середовища, рівня розвитку особистості учнів молодшого шкільного віку, самоаналізу.

Подальший їх розвиток залежить від знань учителя про педагогічну діагностику та методики діагностування, від його бажання їх використовувати, від позитивно створеного методичного навчального середовища в школі, від уміння аналізувати, моделювати, проектувати, програвати навчально-професійні ситуації.

Сьогодні існує багато діагностичних методик. Вважаємо, що вчителів доцільно скласти їх бібліотечку. Однак при виборі тої чи іншої методики варто дотримуватися принципів: об'єктивності, доцільності, систематичності, комплексності й пам'ятати вислів «Не нашкодь!».

**Перспективи подальших досліджень** убачаємо у конкретизації педагогічних вимог до використання розв'язування навчально-професійних ситуацій з метою розвитку діагностичних умінь.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко Н. В. Науково-методична робота в школі / Н. В. Василенко. – Х. Вид.група «Основа», 2013 – 176 с.

2. Вербицкий А. А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции /А. А. Вербицкий, О. Г. Ларионов. – М. : Логос, 2009. – 336 с.

3. Гац Г.О. Методика формування діагностичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури / Г. О. Гац // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Х., 2010. – № 3. – С.18–20.

4. Корнят В Структура діагностичних умінь соціального педагога [Електронний ресурс] / В. Корнят // Освітологічний дискурс, 2014, № 3 (7). – С. 125-134. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys\\_2014\\_3\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_3_15)

5. Корчак Я. Как любить детей / Януш Корчак. – М. , 1969. – С. 93

6. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: [монографія] / С. М. Мартиненко. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – 434с.

7. Мартиненко Світлана. Актуалізація проблеми формування діагностичних умінь учителя в навчально-виховному середовищі / С. Мартиненко // Психолого–педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. праць. Уман. держ. пед. ун–ту ім. П. Тичини. – Умань: РВЦ "Софія", 2007. – Вип.22. – С. 45–52.

8. Новик І.М. Формування діагностичних умінь студентів напряму підготовки "ПО" у процесі індивідуальної навчально-дослідницької роботи [Електронний ресурс] / І. М. Новик // Вісник психології і педагогіки: збірник наук. праць. - Випуск 16. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2014. – Режим доступу: [www.psyh.kiev.ua](http://www.psyh.kiev.ua)

9. Педагогічна діагностика: методичні рекомендації / Укл. В. Уруський. [Електронний ресурс] . - Режим доступу: <http://refdb.ru/look/2107229.html>

10. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. – 626 с.

11. Фалько М.І. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів музики у вищих педагогічних закладах освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М.І. Фалько. – Київ, 2005. – 20 с.

12. Цьось А. Педагогічна діагностика в процесі навчання фізичної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Анатолій Цьось, Георгій Гац // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : збірник наукових праць, 2012. - № 4 (20). – С. 201-209.